

J o u r n a a l 83

Workshop Salon Vrienden bij Crochet Coral Reef. Foto: Johan ter Haar.

Inhoud drieëntachtigste aflevering:

De rode draad | Musomanie | Van Abbemuseum en de verovering van een plaats in de nieuwe wereld
Handelsmerken en de valk | En dit gebeurde allemaal in de laatste maanden...
Ossip Zadkine en Henk Visch, beeldhouwers | Gam Bodenhausen in HET OOG | Lekker boeken kijken
Max Ernst, de 1000-jarige 'astronaut' | Tentoonstellingsagenda, mededelingen van Vrienden en colofon

De Rode Draad

“...Und wenn wir erst in abgemeßnen Stunden Mit Geist und Fleiß uns an die Kunst gebunden, ...”

Laten we eerst eens enkele uren aan de kunst wijden; met deze aanbeveling van Goethe (uit “Natur und Kunst”) is ook deze Rode Draad weer goed gediend.

Om te beginnen met redacteur Piet van Bragt die verslag doet van een gesprek met **Anastasia van Gennip**, de zakelijk directeur van het Van Abbemuseum. Onderwerp is de noodzaak voor het museum een nieuwe plaats in de wereld te veroveren: “onze projecten moeten gaan over de kunst, de kunstenaars en de mensen, niet over ons beleid.” Wat het inhoudt, leest u op pagina 3. Over de tentoonstelling **Handels-**

merken wijdt dezelfde redacteur een rijk verbeeld verhaal waarin de Valk een belangwekkende rol speelt; over de verstrengeling van kunst, ambacht en maatschappij.

In zijn serie **Geestverwanten** plaatst Jan Verheugt nu een vraagteken bij de vergelijking tussen de beeldhouwers Ossip Zadkine en Henk Visch. Liesbeth Schreuder ging met verzamelaar Ab Hofstee en Willem Smit in de bibliotheek **Lekker boeken kijken**.

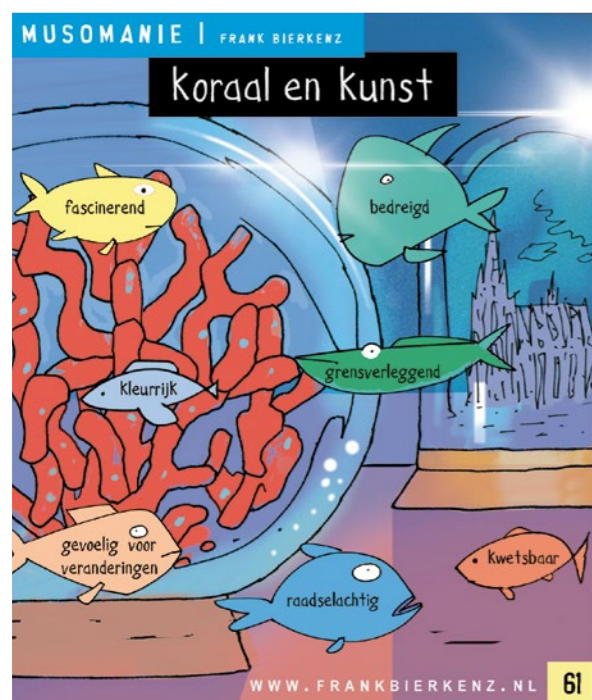
Ook in de bibliotheek een ontmoeting met **Max Ernst, een veelzijdig kunstenaar**: nieuwe technieken verschijnen in een zoektocht naar de verhouding tussen beeld en tekst. Piet van Bragt haalt de geschiedenis op. Harry de Kok belicht **Gam Bodenhausen** in HET OOG: een artistieke poging om meesterschap te verwerven over het ovale vlak van de ruimte daar.

Een overzicht van de activiteiten die de **Vriendenvereniging** ondernomen heeft de laatste maanden, completeert deze nieuwe aflevering van het Journaal 83. Na verschijning staan alle bijdragen ook op de website van de vereniging: www.vriendenvanabbe.nl waar ook vorige afleveringen nog eens geraadpleegd kunnen worden.

De redactieleden wijden zich intussen aan de voorbereiding van de vierentachtigste aflevering.

Nick van Broekhoven, eindredacteur

Alle bijdragen zijn na publicatie ook te lezen via de website van de Vereniging: www.vriendenvanabbe.nl

COLUMN

Van Abbemuseum en de verovering van een nieuwe plaats in de wereld

De rol en functie van het museum is meegegroeid met de maatschappij waarin het museum een plaats heeft. Het blijkt niet meer slechts de schatkamer te zijn waarin men verzamelt wat van belang is. Het museum is volgens huidige inzichten meer dan het geheugen van de stad, streek, kunst of cultuur.

Het bijeenbrengen van bijzondere voorwerpen, het tonen van werk van kunstenaars of thema's die interessant zijn voor de bezoekers, is niet meer het ultieme doel. Musea moeten culturen en generaties kunnen verbinden. Musea moeten helpen bij het formuleren van antwoorden op maatschappelijke vragen. Dit betekent dat kunst niet altijd meteen hanteerbaar, genietbaar en consumeerbaar kan zijn, want kunst krijgt een ander gezicht. Engagement wordt als het nieuwe toverwoord gebruikt, maar de meeste kijkers hebben daar niet altijd een boodschap aan. Zij eisen dan ook wel iets van de doelgroep, namelijk concentratie en tijd. En dat blijkt wel eens teveel gevraagd. Maar in het beleidsplan van het Van Abbemuseum is engagement, maatschappelijke betrokkenheid nu juist de prikkel om op een andere en meer innovatieve wijze naar de wereld te kijken. Dus het is geen rituele dans van curatoren, zoals Hans den Hartog Jager in een discussie over engagement zei, maar een kans om met twee voeten in de klei, aan het nieuwe en uitdagende in de maatschappij deel te nemen. En dat is nu precies iets voor jonge mensen, die nog niet door traditie en status gehersenspoeld zijn. De wereld verandert zijn bewoners en dus ook zijn kunstenaars.

Cultuurparticipatie: wie hebben hieraan deel?

Anastasia van Gennip, de zakelijk directeur van het Van Abbemuseum, nam deel aan een project over cultuurparticipatie, over de podium functies van het museum¹. Zij betoogt dat het moderne museum niet meer als het klassieke museum kan functioneren. Ze zegt dat niet alleen de vraag anders is, maar dat wij ook anders tegen onze collectie, onze tentoonstellingen en tegen de functie van het museum aankijken. "We hebben hier een enorme toolbox midden in het land, die we graag ontsluiten zodat mensen nieuwe ervaringen kunnen creëren. Dat vraagt meer dynamiek, meer interactie en minder ingrepen van onze kant." Zij vindt dat in alle projecten elementen zitten van zelf cureren, zelf meedoen, mede-eigenaar worden. "Wij proberen zoveel mogelijk inclusief en holistisch te werken, maar ook deviant - vanuit de randen van

de samenleving. Hier hoort meedoen op allerlei manieren bij. Intern zijn dit onze kernwaarden, maar extern noemen we ze meestal niet met zoveel woorden; want de projecten moeten gaan over de kunst, de kunstenaars en de mensen, niet over ons beleid."

Zelf doen

De praktijk zag zij tijdens een studiereis georganiseerd door het Fonds voor Cultuurparticipatie naar de Paul Hamlyn Foundation in Engeland. Ze zag daar mensen hun eigen dorp opbouwen. "Je zag hun trots, je zag de impact." Anastasia erkent wel dat deze werkwijze een omwenteling in het denken van velen betekent: voor de medewerkers. maar, ze zegt, als de stip op de horizon voor menig-een langzaam zichtbaar wordt, dan zetten we stappen vooruit. Medewerkers verleggen steeds meer het accent van het tentoonstellen naar samenwerken en bemiddelen. Op wie moet het Van Abbe nu in de eerste plaats zijn blik richten? Zijn dat de groepen waarmee het museum al een band heeft. Zijn dat de scholieren, de expats, de Vrienden waarmee al een band is opgebouwd? Of moet de aandacht zich verplaatsen naar nieuwe groepen, naar meer diversiteit in het museumveld? Het Van Abbemuseum kan in deze maatschappij zijn rol als kennis-instituut vervullen, want cultuur raakt ook andere domeinen zoals economie, politiek en het sociale leefklimaat.

Piet van Bragt

¹ Zie ook : <http://www.cultuurparticipatie.nl/magazine/meemaakpodia--het-museum-als-toolbox/>

Handelsmerken en DE VALK

Het Van Abbemuseum organiseert een ogenschijnlijk onmogelijke tentoonstelling samen met het Valkerij- en Sigarenmakerij Museum in Valkenswaard. Onmogelijk, gezien de verschillende doelen die de beide musea nastreven? Of is er een fijne fragiele band die beide musea met elkaar kan verbinden? Een verborgen relatie is natuurlijk te ontdekken in de naamgeving van het Van Abbemuseum: Henri van Abbe, de stichter van het museum, was de fabrikant van de Karel I sigaren. En sigaren behoeven een sigarenbandje waarop beeld en merk te zien zijn. En het Steendrukmuseum in Valkenswaard is gevestigd in het zelfde gebouw als het Valkerij- en Sigarenmuseum. En sigarenbandjes moeten gedrukt worden; misschien een verbindend lijntje? Maar de Valkerij, dat is een ander verhaal dat verteld moet worden. De nadruk in de komende expositie ligt voor mij persoonlijk op de regio rond Eindhoven, onder andere op de valkerij waar natuurlijk Valkenswaard zijn naam aan te danken heeft.

Slechtvalk.

Denkt u niet te gemakkelijk over de valkerij. Al in oude historische tijden is de valkerij een bezigheid die door de leidende machten in de maatschappij beoefend werd. En het is niet zomaar een eenvoudige bezigheid. Valkerij eist veel van de vogel, maar ook van de mens die zich met het 'treinen' bezig houdt. Lees bij voorbeeld het schitterende boek van de Engelse auteur, Terence White, waarin hij de strijd met de jachtvogel indringend beschrijft.¹

De valk

De valk is een geduchte roofvogel. Het opvoeden of het trainen van de valk door de valkenier is een intensieve bezigheid die zowel van de vogel als van de begeleider het uiterste vraagt. Roofvogels hebben geen traditie van masochisme. Als men een valk of andere roofvogel bedreigt of martelt om een bepaald doel te bereiken, blijken zij onaantastbaar te zijn. Liever zal een vogel sterven dan aan gewelddadige opvoedingsmethoden toe te geven. Er is maar één manier om de vogel 'zeeg' te maken, en dat is door hem wakker te houden. En alleen met vriendelijkheid en consideratie zal dat het gewilde effect sorteren. De vogel wordt daarbij op de arm van de valkenier gezet en is met een veter aan de arm verbonden. Door te spreken met de vogel, door hem vriendelijk te behandelen en te voorkomen dat hij niet in slaap valt, zal de valkenier uiteindelijk greep op de valk krijgen. De valkenier weet dat hij tussen de drie en soms negen dagen en nachten met de vogel moet doorbrengen, voordat de vogel zich gewonnen zal geven.

Sigarenmakerij

Diorama huis van Valkenier.

Valkenswaard verdiende zijn naam door de valkerij, een nijverheid die het 'dorp' een internationale faam geeft. Want de valkerij is al populair vanaf de 17e en 18e eeuw. De omvangrijke handel in valken wordt vanuit Valkenswaard georganiseerd, waardoor het in de regio een belangrijke plaats kan innemen. Vorsten en edelen in Europa zijn sociaal verplicht om aan de valkerij deel te nemen. Wie geen eigen valkenier heeft, valt maatschappelijk gezien af. Valkenswaard is de thuisbasis voor deze sport waarmee men aanzien in zijn sociale kring kan verkrijgen. In Frankrijk bijvoorbeeld, stelt Lodewijk XIII zelfs het vluchtbedrijf boven zijn staatszaken. In plaats van aandacht te schenken aan het regeren van zijn land, verdoet hij zijn dagen met het beproeven van nieuwe jachtcombinaties zoals veldvlucht op hazen en reuivluchten op waterwild. Zijn valkeniers uit de Brabantse Kempen waren voor hem belangrijker dan ministeriële regeringsfunctionarissen.

Naar de sigaar

Valkenswaard is in de zeventiende en achttiende eeuw een woonplaats, omringd door schrale zandgrond. Zware arbeid en belastingdruk en voortdurende oorlogen veroorzaakten een schrijnende armoede. Veel bewoners zochten hun heil elders, zoals onder andere in de Haarlemse blekerijen, maar ook als valkenier kon menige boerenjongen meer verdienen dan met het werk op de akker. Valkeniers waren beroemd en werden zelfs rijk. En door hun reizen en internationale contacten met de top van de Europese adel en vorstenhuizen, verwierven ze aanzien dat ook op hun geboorteplaats afstraalde. Later, aan het begin van de 19e eeuw is de valkerij niet meer zo lucratief en worden de investeringen verlegd naar de sigarenmakerij. Dit veroorzaakte een verandering van leefstijl voor veel arme Brabantse boeren, die nu in loondienst werkten en onderdeel werden van een uiteindelijk gemechaniseerd bedrijf.

Handelsmerken

De tentoonstelling Handelsmerken is een complexe tentoonstelling. De nadruk op de valkerij in de tentoonstelling is niet overweldigend. In slechts één zaal is een diorama van het museum in

Valkenswaard geplaatst, omringd door een aantal fraaie prenten. Maar het diorama laat wel zien dat de valkerij een bezigheid is die welvaart mee brengt, een welvaart die afstraalt op interieur en kleding. De valkenier die hier wordt afgebeeld is Frans van den Heuvel, die in 1795 de valkenier was van de landgraaf van Hesse-Kassel en die later de valkenier zou worden van de Franse koning, vervolgens tot 1828 in Engeland werkte en in 1840 in dienst trad van de 'Royal Loo Hawking Club'.

Handelsmerken is ogenschijnlijk een tentoonstelling die men niet in het Van Abbemuseum zou verwachten. Valkerij en Coral Reef, Murriland, Crownland, The Mermaids, Mirror World, Terror Island, de geschiedenis van Zaïre, Drawing Rights. En nog veel meer. Handelsmerken is een tentoonstelling die in elke zaal verrast door onverwachte beelden die steeds een andere en genuanceerde betekenis geven aan het begrip handel. En de maatschappelijke vormen die door handel worden gecreëerd. Drijfkracht voor verandering, voor ontwikkeling, voor groei is 600 jaar internationale >>

Gordon Hooky, Murriland! #2, 2018.

¹ Terence H. White, *de vlucht van de havik*, het Spectrum 1980. (*The Goshawk*; London 1951).

Hij is ook de auteur van *'The Once and Future King'*, misschien wel het beste boek gewijd aan 'Arthur, koning voor eens en altijd' (1967).

En dit gebeurde allemaal de laatste maanden...

Een vriendenvereniging kan pas een echte vriendenvereniging zijn als er ontmoetingsmomenten zijn. Uit deze gedachte is onder andere De Salon geboren. Maar wat dacht u van een excursie als een ideaal moment om elkaar te leren kennen? Of wilt u alleen kunst zien? En als u dit leest, beseft u misschien dat u een van de enkele duizenden bent die dit lezen. Want welke vriendenvereniging heeft een tijdschrift als dit *Journal* om de band met het museum steeds opnieuw te benadrukken en te verstevigen. Dus is het goed je eens te realiseren wat er zoal de laatste maanden allemaal gebeurd is.

Deurne en Duisburg

Er was weer maximale belangstelling voor de excursie naar De Wieg in Deurne en Het Lehbruck Museum in Duisburg. Het kleine maar charmante museum De Wieg toonde werk van de fabriekscollectie van het in Deurne gevestigde bedrijf Vescom onder de titel *Multinationals*. En het Lehbruckmuseum in Duisburg is de perfecte locatie om moderne beeldhouwkunst te bewonderen. En daarbij is het iedere keer als de Vrienden een museum bezoeken, prettig om te ervaren hoe gastvrij wij worden ontvangen.

De Salon

De eerste donderdagavond van de maand is voor veel Vrienden een moment om naar uit te zien. We mochten in de salon weer een enthousiast publiek ontvangen. We beseffen echter wel dat we wat betreft ruimte in de bibliotheek aan de grens van de capaciteit komen. Het aantal gasten neemt steeds toe. Bij één gelegenheid konden we gelukkig uitwijken naar het auditorium, omdat we zoveel Vrienden ineens niet een goede plaats in de Salon konden geven. De lezing die Stefan de Bever gaf over het *Evoluon*, het architectuur icoon dat door zijn vader is ontworpen, is dan tot nu toe de best bezochte voordracht. Maar ook Diana Franssen over haar tentoonstelling in Riga, Paul van Capelleveen, de conservator van de Koninklijke

Bibliotheek over Franse kunstenaarsboeken, Charles Esche over koloniale relaties en kunst, wisten een groot publiek te boeien. Zeer bijzonder was de avond die besteed werd aan de achtergrond van het *Crochet Coral Reef*, een onderdeel van de tentoonstelling *Handelsmerken*. Het was een avond met workshops, rondleiding door onder andere conservator Anny Fletcher en lezingen over de achtergrond van de kunstwerken. En natuurlijk werden de Vrienden steeds speciaal uitgenodigd voor rondleidingen bij nieuwe tentoonstellingen.

De Kunstmap

En dan de Kunstmap. Na Bram Hermens, Rogier Arents en Kiki van Eijk presenteerde Ingrid Simons haar zeefdruk. Nog vijf kunstwerken zullen in de komende anderhalf jaar volgen. Ook in het land is het langzamerhand bekend dat de Vrienden van het Van Abbemuseum actief zijn op allerlei fronten. Zo ontvingen wij een uitnodiging voor het *Qade Solo Project 2018* in de Cruise Terminal op de Wilhelminakade in Rotterdam waar 24 galerieën kunst presenteren van jonge en ook reeds bekende kunstenaars. Wij als vrienden kregen een speciale uitnodiging om de manifestatie gratis te bezoeken. Het was weer een drukke en energerende tijd. Maar we genieten wel.

Piet van Bragt

Nicholson,
Grace Samboh,
*Towards figures
of dedication and
a flood, 2015.*

handelsactiviteit over de hele wereld. Handel loopt soms parallel aan migratie, aan emancipatie, aan erkenning of miskenning van menselijkheid, aan de waarde die aan de mens wordt toegekend. Positief en negatief! Dus is het uiteindelijk toch een tentoonstelling die thuis hoort in het van Abbemuseum. Kunst staat hier met beide voeten in het veld en midden in de maatschappij. Kunst is niet slechts de afspiegeling van de wereld, maar heeft ook hier de kans zijn radicale kracht te tonen, waardoor mens en maatschappij zich realiseren in wat voor een wereld zij leven en waar deze heen leidt.

Onverwachte relaties worden gelegd tussen landen, mensen en activiteiten. En het is mooi dat Eindhoven en de regio hier zo goed in passen met zijn geschiedenis van zich ontwikkelende industrie, zoals de sigarenmakerij, waaraan het van Abbemuseum indirect zijn ontstaan heeft te danken, aan de lithografische druktechnieken die nodig waren voor onder andere de sigarenbandjes. De aandachtige en geïnteresseerde bezoeker zal zien dat het in het Nederlandse karakter past om niet alleen nationaal te denken, maar vooral Europees. En laat dat in dit tijdsgewricht nu juist een belangrijk item zijn.

Handel en rijkdom, handel en innovatie, handel en avontuur, handel en kunst, maar dan een kunst waarin al deze aspecten zich kunnen verenigen en zo een activerende kracht kunnen worden.

Piet van Bragt

*The Crochet
Coral Reef,
2005 - ongoing.*

Ossip Zadkine en Henk Visch, beeldhouwers Geestverwanten? (8)

Het Van Abbemuseum beschikt over diverse beeldhouwwerken van Ossip Zadkine en van Henk Visch. Wat hebben beide beeldhouwers met elkaar gemeen? Hebben ze eigenlijk wel iets gemeen?

Saint Sébastien, 1929
Ossip Zadkine

In 1951 organiseerde directeur Edy de Wilde in het Van Abbemuseum de tentoonstelling *Franse religieuze kunst*. Een van de geëxposeerde topstukken was het beeld *Saint Sébastien* van de Russisch-Franse beeldhouwer Ossip Zadkine (1890-1967). Het stelt de heilige martelaar Sebastianus voor die in de derde eeuw na Christus, ten tijde van de Romeinse keizer Diocletianus, werd omgebracht, omdat hij eerst heimelijk en daarna openlijk het christelijk geloof aanhing. Vastgebonden aan een boom of zuil werd hij door boogschutters met pijlen doorzeefd. Over de vraag hoe hij precies aan zijn einde kwam, doen echter ook nog andere verhalen de ronde.

Een ontwikkeling van statisch naar dynamisch

Zadkine vervaardigde het beeld in 1929 uit een zacht stuk perenhout, 2,67 meter hoog, waarbij het lichaam van Sint Sebastiaan de beweging volgt die al in het hout aanwezig is. Het beeld lijkt daardoor al besloten te zitten in het hout. De hand van de kunstenaar brengt de figuur vervolgens tevoorschijn. De vorm van de stam maakt een neerwaarts gericht hoofd mogelijk en een naar boven stekende arm. Beide zijn afgeplat waardoor de nadruk nog meer op het langgerekte bovenlichaam van de martelaar komt te liggen. Het valt verder op dat het hout bijna niet is bewerkt, alsof het zo als een 'object trouvé' kan worden geëxposeerd. Zadkine heeft wel enkele ribben in het hout gekerfd en hier en daar wat hout met een guts weggehaald waarvan de sporen nog wel zichtbaar zijn. Het beeld oogt op zich redelijk statisch, maar heeft daardoor ook iets ingetogens. Het drukt zo verstillid lijden van de gemartelde uit, zeker geen heftig, smartelijk lijden dat we zo goed kennen van een ander beeld van Zadkine *Monument voor een ver-*

woeste stad, het beeld dat hij jaren later maakte na het zien van het weggevaagde Rotterdamse stadshart. In het spraakgebruik heet dit beeld dan ook wel *Stad zonder hart*. Dit beeld is een meer modern, bijna kubistisch opgebouwd werk. Het is in brons uitgevoerd en kent een grote symbolische lading. Veel mensen worden direct gegrepen door de zeggingskracht van die schreeuwende mens, zelfs mensen die niets met moderne kunst op hebben.

Museumaankoop

Het houten beeld *Saint Sébastien* werd in 1951 door Edy de Wilde aangekocht als een van de eerste beeldhouwwerken in het museum. Die aankoop was toen nog bijzonder omdat het museum oorspronkelijk door Henri van Abbe als 'museum van schilderkunst' was bedoeld. Het werk paste in de belangstelling die er in die tijd uitging naar kunst met een religieuze thematiek. Enige jaren later zou De Wilde ook nog een vroeger werk van Zadkine verwerven, uit 1918, eveneens van hout, met de titel *Demeter*, de Griekse godin van de landbouw en de gewassen.

Veelzijdig kunstenaar

De in Eindhoven geboren en werkende kunstenaar Henk Visch (1950) behoort op dit moment tot de beste beeldhouwers van Nederland en ver daarbuiten. Hij werkte in New York en Japan, had exposities in binnen- en buitenland, nam deel aan de Biënnale van Venetië en de Documenta IX van Kassel en doceerde aan diverse kunstacademies in Nederland en Duitsland. In heel wat steden bevindt zich werk van hem in de openbare ruimte. Visch is een veelzijdig kunstenaar: hij tekent en maakt beelden. Maar hij schrijft ook gedichten en zet zijn filosofische overpeinzingen op papier, want hij drukt zich ook graag in taal uit. Zo slaat volgens hem poëzie een brug tussen twee werelden, waarin het onmogelijke een relatie aangaat met het mogelijke. En dat typerende element zien we ook terug in zijn beelden. Tot het midden van de jaren tachtig werkte hij veel in hout. Een voorbeeld daarvan is *The Artist model* uit 1984, dat in het bezit van ons museum is. Zijn latere werken zijn vooral in aluminium en brons. Overigens legt hij zich niet vast op één type beeld. Hij wisselt figuratief werk af met abstracte vormen; nu eens zijn het typische mensfiguren, dan weer draadobjecten of volledig massieve voorwerpen, en dat in diverse materialen.

Een Etruskische vrouw

Visch creëert met zijn figuren een eigen wereld, bijna een buitenlandse wereld met wezens die weliswaar op mensen lijken, maar het niet zijn. Soms missen ze armen, soms kronkelen ze ongemakkelijk over de grond. Wat zijn werk voorstelt, laat hij het liefst aan de kijker over. Hij zal de laatste zijn die iemand een interpretatie wil opleggen. De kijker mag zelf duiding geven. Dat verlangt hij zelfs. Maar hij wil best ingaan op de aanleiding voor het werk en op de wijze waarop hij het vervaardigde. Zo doceerde hij, in de tijd dat hij *The Artist Model* maakte, aan de Rijksacademie in Amsterdam waar studenten dagelijks met naaktmodellen

The Artist Model, 1984
Visch

werkten. Daar had hij een pesthekel aan, want hij verafschuwde het om zo naar de realiteit te werken. Het bracht hem wel op het idee om een eigen model te maken, liggend in een elegante pose zoals bijvoorbeeld de *Venus van Urbino* van Titiaan of de *Olympia* van Manet of een *Reclining Figure* van Henri Moore. Zelf vond Visch zijn inspiratie verder terug in de kunstgeschiedenis, in de Etruskische grafcultuur, in een slapende vrouw op een sarcofaag, die hij tot leven wilde brengen. Hij gebruikte voor het beeld drie delen vurenhout dat hij bij de sloper vandaan haalde en met een kettingzaag bewerkte. Als je goed kijkt, zie je de naden nog zitten. Het resultaat van zijn 'naaktmodel' riep bij hem associaties op van een naaktslak die zich langzaam over de grond voortbeweegt. De kleur groen/bruin, een grondkleur, is een verwijzing hiernaar en het hemelse blauw is de weerkaatsing van de lucht op het bovenlijf van zijn zonnebadende 'model'. Visch werkt meestal niet volgens een vastgesteld plan. Vaak begint hij met een tekening, die naar een beeld leidt. En al werkende weg ontwikkelt het zich. Zo ging dat ook met *The Artist model*.

Verwantschap?

Visch leeft in een heel andere tijd dan Zadkine. Deze laatste bevrijdde zich van het naar de werkelijkheid werken en maakte zich een vormentaal eigen die steeds meer de sporen van het kubisme droeg. Bij Visch tref je juist de onbevangenheid aan van een kunstenaar die zich losgemaakt heeft van de traditionele kunststromingen en die een eigen richting kiest zonder de wortels in de kunsttraditie kwijt te zijn. Beiden werkten in hun beginjaren met hout en wisten goed om te gaan met de beperkingen van het werken met dat natuurlijke materiaal. Maar daarmee houdt de overeenkomst tussen hen beiden wel zo'n beetje op.

En overigens, als afsluiter en los van dit verhaal, Henk Visch vindt dat een museum in principe gratis toegankelijk moet zijn.

Jan Verheugt

Gam Bodenhausen in HET OOG

Dit voorjaar en in de zomer 2018 zal de Eindhovense kunstenaar Gam Bodenhausen in ons museum de ruimte, bekend als HET OOG, gedurende een half jaar benutten door er te werken en te tekenen. Zij kan daar haar artistieke kwaliteiten inzetten en tonen.

Het oog

De onder deze naam bekende ruimte van het Van Abbemuseum bevindt zich in de nieuwbouw en wel terzijde van de gang naar het restaurant. De ruimte wordt aan de buitenkant afgebakend door een grote ovale muur en aan de gangzijde door een glaswand. De ruimte is niet overdekt en is dus blootgesteld aan weer en wind. Het museum stelt HET OOG periodiek voor een half jaar beschikbaar aan een kunstenaar en nodigt deze uit er een artistieke invulling aan te geven. Dit levert soms verrassende produkties op. Maar het grote oppervlak en de bijzondere vorm van HET OOG blijken ook eigen eisen te stellen aan inventiviteit en vakmanschap van de kunstenaar.

Gam Bodenhausen

Is geen onbekende in het Van Abbemuseum. Zij heeft hier eerder deelgenomen aan exposities en heeft in 2016 in het museum haar toen verschenen Kunstboek Grey Horizontals ten doop gehouden. Gam heeft een opleiding als kunstenaar genoten aan de Gerrit Rietveld Academie in Amsterdam (1994-1999) en nadien ook aan de Jan van Eyck Academie Maastricht (2001-2003). Zij heeft intussen een indrukwekkende reeks aan residenties en tentoonstellingen – zowel solo als in groepsverband – op haar naam staan.

Zo was zij te zien zowel in de Kunstvereniging Diepenheim bij Antwerpen als bij voorbeeld in het Grafisch Atelier Daglicht in Eindhoven. Haar werk werd onder meer in Riga, Berlijn, Parijs maar ook veelvuldig in Amsterdam en Rotterdam gepresenteerd. Zij heeft ook verschillende prijzen en stipendia in de wacht gesleept. In haar werk nemen tekeningen een belangrijke plaats in naast videoproducties, installaties en performances. Zelf schrijft zij over haar tekenactiviteiten: "...Aan de toeschouwer bied ik de mogelijkheid om zich te heroriënteren en te dwalen in een vertakkend landschap waarbij je steeds dieper door de lagen potlood heen kan dringen om verbindingen en betekenis te vinden. ....Het landschap is in mijn werk altijd beïnvloed of gemanipuleerd door de mens."

Het werk

Gam Bodenhausen heeft zich terdege voorbereid op haar arbeid in HET OOG. Gedurende de haar toegekende zes maanden heeft

zij de intentie haar energie uitsluitend aan dit werk te besteden. Zij staat dan deels op de steiger om het ovale vlak meester te worden. Voor een ander deel kan zij zich terugtrekken in een kleine voor de gelegenheid gemaakte ruimte die in het midden van HET OOG opgericht is en enige privacy biedt. Deze ruimte of studio dient er toe in rust te kunnen reflecteren op de voortgang van het werk. Zij doet dit onder meer door aan de hand van deelstudies te zien of het al gemaakte masterplan goed gevolgd wordt dan wel aanpassing behoeft. Gam koestert de hoop dat de deelstudies te zijner tijd dienst kunnen doen om in een tweede en nog te ontwerpen kunstboek een plaats te vinden. Om de toeschouwer dichterbij de totstandkoming van het werk te betrekken zijn in de glazen wand van de werkruimte vensters geplaatst. Hierin kunnen schetsen van de deelstudies worden gepresenteerd. Het geheel moet ten slotte een de gehele wand vullende grote tekening opleveren van een landschap zoals Gam dit beleeft en dat door haar een zekere abstractie heeft verkregen.

Onderdeel van haar voorbereidingen voor dit werk was een reis naar het mooie Lake-district in Midden-Engeland. Hier heeft zij in de bergen gewandeld en is zij ook afgedaald in de oude en deels nog in bedrijf zijnde grafietmijnen. Doel van deze zoektochten was zich beter bewust te zijn van de mogelijkheden en nuances die het materiaal biedt waarmee zij de haar toegewezen ruimte wil veroveren: potloden. Het wordt een spannende zomer voor Gam en de toeschouwers.

Harry de Kok

LEKKER BOEKEN KIJKEN

museum als een 'bron van verwondering, inspiratie en verbeelding'. Kijken met je handen, bladeren in je eigen tempo, de geur van papier, de bijzondere vormen van de objecten, dat is een persoonlijke ervaring, anders dan het waarnemen van een schilderij op gepaste afstand. Samen met Willem Smit kijk ik naar de keuze van Ab Hofstee, zelf een gepassioneerd verzamelaar van (kunst)boeken. Welk kunstenaarsboek zou hij graag willen bespreken?

De verzamelaar

Verzamelt u ook? Vast wel, het is zo menselijk. Laat ik met mezelf beginnen. Behalve een inmiddels toch wel zorgelijke hoeveelheid spullen, herinneringen aan overleden familieleden en een overvolle boekenkast, heb ik geen probleem met het vullen van mijn muren. Ik voel me rijk met prachtige werken van vooral bevriende kunstenaars. Het bezit van een goed werk neemt voor mij in waarde toe als de aanschaf ook bijdraagt aan het beter functioneren van de kunstenaar. Regelmatig geeft mijn behoefte aan bezit de kunstenaar de mogelijkheid weer materiaal aan te kopen.

De bibliotheek van het Van Abbemuseum heeft een grote vakbibliotheek met boeken over kunst en theorie, kunsttijdschriften, cd's en dvd's. Zeker in Zuid-Nederland een belangrijk steunpunt als het gaat om onderzoek en kennisdeling op het gebied van moderne en hedendaagse kunst. Daarnaast beheert de bibliotheek een uitgebreide collectie kunstenaarsboeken. En deze boeken en boekobjecten worden regelmatig gebruikt ter ondersteuning van tentoonstellingen op zaal, zijn toegankelijk via de online catalogus, maar veel leuker nog, grotendeels te bekijken in de bibliotheek. Ze passen in de doelstelling van het

Ik noem dit extra waarde, maar het is ook een manier om de aanschaf te verantwoorden naar mijn zonen, die zich regelmatig zorgen maken over de omvang van mijn 'collectie'. Ik loop niet dagelijks alles even na, maar de mogelijkheid om op elk moment van de dag te kunnen kijken, aanraken en overdenken, zou ik nu nog niet willen missen. Er komt vast een moment dat ik ordening moet aanbrengen in de 'chaos' van mijn verzameling. Een prachtige uitspraak van Walter Benjamin over verzamelen is hier op z'n plaats: "Want wat is dit bezit anders dan een wanorde, waarin de gewoonte zich zo thuis ging voelen dat wanorde hier als orde verschijnen kan?"¹ Voor mij heeft alles een vanzelfsprekende waarde en verhaal, maar hoe draag ik dit over? Voor Ab Hofstee is het moment aangebroken om orde te scheppen. Naast ordening van zijn collectie met behulp van een vriend, schenkt hij regelmatig bijzondere boeken aan de Van Abbibliotheek uit zijn eigen collectie. Ook bijzondere kunstenaarsboeken, vandaar dit gesprek.

Betrokken

Ab Hofstee is sinds de jaren tachtig nauw betrokken bij het museum. Het bestaan van het Van Abbemuseum was destijds een belangrijke reden om zijn functie als adjunct-directeur van de AKI in te ruilen voor een functie bij de afdeling cultuur van de gemeente Eindhoven. Hij refereert met duidelijk plezier aan de ontmoetingen met bijzondere kunstenaars, zijn bezoeken aan de bibliotheek en hij mocht zelfs af en toe de handen uit de mouwen steken om te helpen met inrichten van tentoonstellingen, bijvoorbeeld met Carel Visser ("zo'n aardige man ook"). Zijn betrokkenheid gaat nu nog verder met zijn schenkingen. "Thuis verzuip ik in mijn boeken en hier kan ik altijd nog lekker boeken kijken." De wijze waarop hij zijn keuze baseert, is de moeite waard om onder de aandacht te brengen. Met groot gevoel voor de waarde van de bibliotheekcollectie kiest hij voor het aanvullen, voor

'ensembles', bijvoorbeeld van de verzameling kunstenaarsboeken van Dieter Roth. Mede hierdoor bood de bibliotheektentoonstelling (Rot - Roth - Röt, 27/11/2011 - 04/05/2012) destijds een goed inzicht in de breedte van diens ongekende artistieke productie.

Schenken zonder voorwaarde

Hier toont zich de waarde van de verzamelaar die met een schenking begrip heeft voor de 'beperkingen' van een verantwoord collectiebeleid. Niet zelden moet een museum nee zeggen tegen schenkingen, als ze gepaard gaan met lastige voorwaarden, of als onderdelen ervan niet passen in de collectie. Dankzij verzamelaars komt ons verleden tot leven en kunnen we ons leven doorgeven aan de toekomst. Maar wat bewaren we en wat kunnen we 'ontzamen'? Elke eeuw toont andere inzichten en stringente voorwaarden bij het schenken kunnen leiden tot overvolle depots. Ook met de kosten voor het behoud en beheer van de uitdijende collecties moet rekening gehouden worden. Maar daar trek je geen publiek mee, terwijl de zorg voor de werken en het gebouw van essentiële waarde zijn voor een goede tentoonstelling.

De favoriet van de verzamelaar

Als verzamelaar mis ik naast een behoefte aan ordening en een natuurlijke rem op de uitbreiding van mijn bezit ook de eigenschap om een favoriet te selecteren. Voor Ab Hofstee bleek dit eveneens een lastig punt. Om het gesprek in goede banen te leiden had Willem Smit hem een duidelijke limiet gesteld: 'maar' tien boeken om een keuze uit te maken. Zijn selectie was weloverwogen, met groot inzicht in de betekenis van het kunstenaars-

boek in relatie tot de collectie van het museum. Het *livre d'artiste*, kunstenaars die het medium boek gebruiken om hun werk vast te leggen, en waarbij het medium boek zelf ter discussie staat.² Ik heb mijn bandopname verschillende keren beluisterd en kunnen constateren dat ik het echt heb geprobeerd om hem tot een uitspraak te laten komen. Maar wat gebeurt er als je met drie liefhebbers van het medium alles kunt bekijken en doorbladeren. Vaak: "ooh, wat mooi", of slechts het geluid van geblader of de stilte van het genieten. Pas op het laatst, aarzelend, niet met tegenzin, maar vanwege de onzinnigheid van de beperking om zijn liefde voor het boek terug te brengen tot een favoriet, koos hij voor de Istmus Editie met grafisch werk van Sipke Huismans en teksten van Nachoem M. Wijnberg.³ Een prachtige uitgave van Grafisch Atelier Daglicht Eindhoven, bij de realisatie waarvan hij zelf nauw betrokken was. Literatuur en grafische kunst op een bijzondere manier bij elkaar gebonden.

Kunst in historische context

Tot slot nog maar eens de waarde van deze bijzondere museumbibliotheek en het gerichte collectiebeleid ter ondersteuning en aanvulling van de kunstwerken. Dankzij de gemotiveerde inzet van de staf, de vrijwilligers, de schenkingen en de ondersteuning van de Vrienden wordt hier gewerkt aan de context van de individuele kunstwerken. Het is daardoor niet alleen een plek om 'lekker boeken te kijken'. De 'levende archieven' dragen bij aan het beleven van de geschiedenis en van de kunst.

Liesbeth Schreuder

¹ Walter Benjamin, *Denkbeelden*. © 2017, vertaling Michel van Nieuwstadt. 'Ik pak mijn bibliotheek uit', een toespraak over het verzamelen, p. 101-110; pag. 102.

² Enkele titels: *Tijdschrift Wendingen (1918-1932)* | *Dieter Roth Gesamelte Werke band 7 (1961)* | *Henri Matisse: Jazz (1983)*

³ *Bij Beeldenstorm/Daglicht op het NRE-terrein in Eindhoven zijn nog exemplaren van de Istmus Editie te koop.*

Max Ernst

de 1000-jarige 'astronaut'

Mijn eerste ontmoeting met het werk van Max Ernst staat aan het begin van mijn eerste stappen in de wereld van de kunst. Toen ik bij Domien van Gent, de befaamde cultuurontdekker, de trap opliep naar zijn bovenetage in het centrum van Den Bosch, zag ik links van mij een indrukwekkende reeks collages van Max Ernst hangen. Het is lang geleden, maar ik kan ze mij nog steeds voor de geest halen. Domien van Gent was in die tijd ambtenaar culturele zaken van de provincie Brabant en had als taak jonge kunstenaars te begeleiden op het wankel pad van de beeldende kunst. Het is dan 1965 en het werk van Max Ernst stond toen nog niet op ieders netvlies in Brabant. Het tekent Domien van Gent dat hij werk van Ernst verzamelde, niet voor niets was hij in Brabant een van die personen die het ontdekken van talent als leidend principe in zijn leven omarmde.

Maar nu is gelukkig in de bibliotheek van het Van Abbemuseum een bescheiden tentoonstelling ingericht met het grafische werk van Max Ernst. De Duitse verzamelaar Manfred Schmidt die al eerder een collectie van zijn verzameling van Marcel Broodthaers in de bibliotheek ten toon stelde, laat nu in samenwerking met de curatoren van de LS Collectie, Albert Lemmens en Serge Stommels, het door hem verzamelde grafische werk van Max Ernst zien.

Grafisch werk van een surrealist in de bibliotheek

Schoonheid en complexiteit, fascinatie, tekst, boek, beeld, absurditeit, surrealisme en avontuur. Verrassende grafische technieken. En vriendschap en dichtkunst. Allemaal ingrediënten om deze 1000-jarige astronaut te kunnen worden die Max Ernst voor velen is. Want Max Ernst is in zijn werk tijdloos en zweeft ver boven het dagelijkse gebeuren. Max Ernst is dadaïst, maar vooral ook surrealist. Surrealist ben je als het ware, dat kun je niet worden. Maar de tijd waarin je leeft, is ook van belang. Surrealisme, oorlog en chaos horen bij elkaar. Het een is zonder het ander ondenkbaar. Het surrealisme van toen kon geboren worden uit de zinloosheid van de Eerste Wereldoorlog. Surrealisten staan op een andere manier in het leven.

Ogenschijnlijk waren zij de geboren nihilisten, hun symbool was het niets, het vacuüm, het gat, zoals de schilder George Grosz zegt. Maar ondanks dat moet de echte surrealist, (en daar kan Max Ernst onder gerekend worden) kunnen geloven in een hogere realiteit. Hij moet de waarde begrijpen van bepaalde vormen van associatie die dan verwaarloosd zijn. Hij moet geloven in de almacht van de droom, van het doelloze spel van het denken. Zoals André Breton, de aartsvader van het surrealisme in zijn officieel manifest van het surrealisme zei: "Zuiver psychisch automatisme, waarbij men het doel heeft de ware werking van de geest verbaal, in geschrifte, of op welke andere manier dan ook uit te drukken. Dictatie door middel van gedachten, in afwezigheid van elke controle door de rede, en zonder enige esthetische of morele vooringenomenheid." De surrealist moet hulpmiddelen gebruiken om aan de bewustzijnsstroom deelachtig te worden. Dat betekent volgens Breton, *écriture automatique*, de fantasie, hallucinatie, droomverslagen en het absurde spel. Het gevoel voor het absurde klinkt in de veel door hen aangehaalde uitspraak van de dichter van de Zangen van Maldoror, de Comte de Lautréamont, die het alledaagse wil verrijken met het absurde om tot een nieuwe ervaring te komen: "Mooi, dat is de mogelijkheid, dat een naaimachine en een paraplu naast elkaar op een ontleedtafel liggen". Maar de echte basis voor surrealisme is de romantische ideologische visie die de verborgen krachten achter de werkelijkheid wil ontdekken. Krachten die aan de ratio ontsnappen maar de werelden tussen droom en slaap zichtbaar willen maken. Want de droom kent dezelfde rechten als de wakende toestand. In feite worden droommomenten gelijkwaardig aan de eigenlijke werkelijkheid die men in wakende toestand doorbrengt. Surrealisme? Eigenlijk is het ook verbale vleesgeworden tegenspraak.

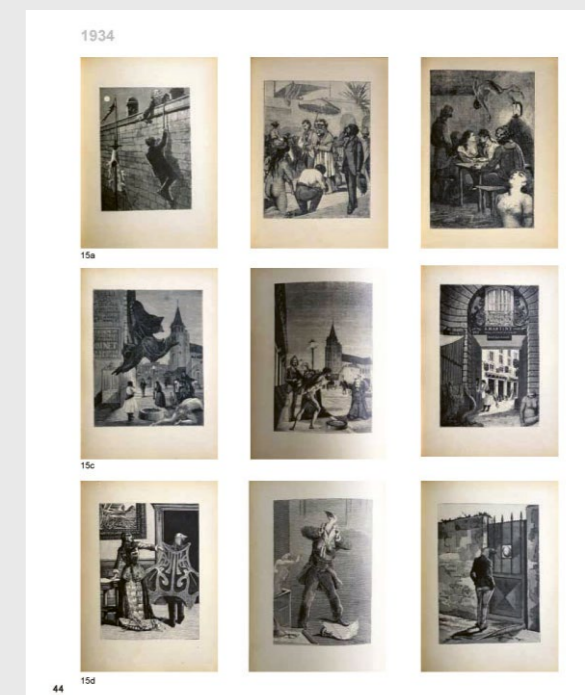
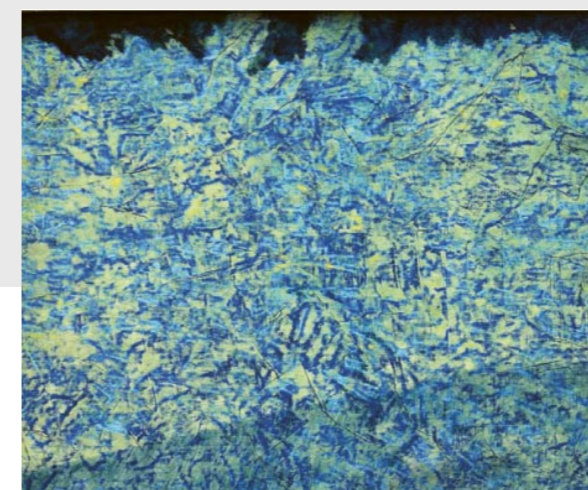
Nieuwe technieken

Om dit te bereiken als kunstenaar betekent het dat de normaal geachte mogelijkheden van het ambacht overschreden moeten

worden. Max Ernst laat in al zijn werk zien, zowel in zijn schilderkunst, zijn beeldhouwwerk, als in zijn grafiek, dat het hele werkveld van de kunstenaar gezien moet worden als een terrein van exploratie. Vandaar zijn ontdekking van *frottage*, van *abklatsch*, van *décalcomanie*, van *grattage*. Termen die men normaliter nauwelijks hoort in het kunstbedrijf zijn voor hem de ambachtelijke basis van zijn grafisch werk. Frottage kent ieder die ooit met een potloodje en een muntstuk al wrijvende over papier het beeld tevoorschijn weet te toveren. Max Ernst zag op een dag in het reliëf van een planken vloer mogelijkheden om zijn grafische techniek een andere wending te geven. *Abklatsch*, een Nederlands woord bestaat niet, is het procédé dat ontstaat als postzegels bij toeval op de achterzijde in spiegelbeeld worden afgedrukt. En *décalcomanie* is het technisch procédé waarbij afbeeldingen op speciaal papier op een ander oppervlak wordt overgebracht. En *grattage* betekent dat een oppervlak dat met verf is bestreken, afgeschaapt wordt om zo nieuwe patronen en structuren te ontdekken. Door deze technieken wordt de grens tussen origineel en reproductie opgerekt en ontstaan willekeurige structuren die associaties kunnen oproepen van landschappen of vegetatie.

Beeld en tekst, een zoektocht

Max Ernst laat zich inspireren door teksten. Zijn bedoeling is niet om teksten aan te vullen of een andere ordening te geven, maar om een zelfstandig kunstwerk naast de tekst te maken. Daarnaast kan de schrijver ook geïnspireerd worden door de grafiek. Zoals de Franse dichter Paul Éluard die zich laat inspireren door het grafische werk van Ernst. Maar ook is meermalen sprake van vormen van samenwerking. Dat wordt zichtbaar in Parijs, waar Max Ernst een der belangrijkste avant-garde kunstenaars is, wat vooral te zien is in uitgaven met teksten van Paul Éluard, Samuel Beckett, André Breton en Franz Kafka. Deze boeken tonen de intense samenwerking tussen Ernst en de schrijvers. Vooral het milieu van de Franse surrealist levert hem kansen op tot samenwerking. Door de geestelijke versmelting van tekst en beeld creëert hij samen met de schrijver bijzondere kunstwerken. Maar toch weet hij altijd enige afstand te houden van de experimenten van anderen. In een interview met Robert Lebel in 1969 zegt hij 'Ik moet bekennen... dat ik mij op een zekere afstand van de experimenten en doctrines van het surrealisme gehouden heb.' Vooral de politieke activiteiten van de surrealist hebben niet zijn directe belangstelling. Hij focust zich op de beeldende aspecten van het toeval en het onbewuste, maar hij laat zich niet helemaal domineren door kunstzinnige principes. Als kunstenaar gebruikt hij deze principes, maar kan ze indien nodig loslaten om andere en nieuwe wegen in te slaan. Een voorbeeld van dit genuanceerd hanteren van kunstzinnige richtlijnen wordt duidelijk in zijn

Max Ernst
Une semaine de bonté, 1934.

samenwerking met Paul Éluard. Samenwerking laat hij soms slechts minimaal toe. Als Éluard teksten schrijft en Ernst grafische beelden maakt, worden die pas op het allerlaatste moment samengevoegd. Een goed voorbeeld hiervan is het werk *Répétition*. Op een ander moment ontstaan beelden in een simultaan proces. Dat wil zeggen dat hij met beelden reageert op tekst van Éluard, maar dat zijn grafische beeld en de titel die hij daar aan geeft het gehele werk een andere dimensie geeft. Zijn nieuw ontdekte grafische technieken laten het toeval toe in zijn werk. Door de verrassing van het toeval wordt het spel van de verbeelding gespeeld. Hij kan zich verheugen in de mentale en sensuele associaties, de dissonanties van kleur. Hij kan zich erop verheugen dit te laten zien aan zijn vrienden en ook aan zijn vijanden! Als tijdens het drukproces het toeval ernstig toeslaat, trekt Max Ernst zich zelfs terug en laat het eindresultaat over aan zijn drukker. In zijn geval is dat meestal de drukker Pierre Chave met wie hij samenwerkt.

Collages

Veel beelden die Ernst ontwikkelt worden in de loop van de tijd opnieuw gebruikt, 'gerecycled'. In de verschillende boekuitgaven duiken steeds opnieuw beelden op die bekend zijn uit andere uitgaven, maar die in de loop van de tijd opnieuw zijn aangepast. Vooral in zijn collageromans past hij veelvuldig deze oude beelden opnieuw toe. Want in Parijs krijgt hij belangstelling voor negentiende eeuwse illustraties en teksten. Vooral de geïllustreerde negentiende eeuwse roman biedt hem overvloedig materiaal om toe te passen in zijn collages. In deze beelden ziet hij een samengaan van de visies van de romanticus en de surrealist. Beiden willen verborgen krachten achter de werkelijkheid ontdekken. Max Ernst is een veelzijdig kunstenaar. In de bibliotheek van het Van Abbemuseum wordt tijdens de tentoonstelling slechts een tipje van zijn artistieke sluier opgelicht. De aandachtige kijker kan echter veel moois en verrassingen ontdekken. Misschien wordt het tijd voor een uitgebreidere kennismaking.

Piet van Bragt

Max Ernst
Paysage d'arizona, 1949.

TENTOONSTELLINGSAGENDA VAN ABBEMUSEUM

TENTOONSTELLINGEN

Oudbouw:

07.04.2018 - 01.07.2018
HANDELSMERKEN. Frontier Imaginaries Ed. No. 5

Collectiegebouw:

17.03.2018 - 17.03.2019
MUSEUM ALS PARLEMENT
The People's Parliament of Rojava in het Van Abbemuseum

14.07.2018 - 30.09.2018
30 jaar Heinekenprijs voor de Kunst. Jubileumtentoonstelling

T/M 02.01.2021
THE MAKING OF MODERN ART. Een verhaal over moderne kunst.

T/M 02.01.2021
THE WAY BEYOND ART

BIBLIOTHEEK TENTOONSTELLING

15.05.2018 - 31.07.2018
UIT DE COLLECTIE SCHMIDT
Max Ernst: De 1000-jarige astronaut

07.05.2018 - 16.09.2018
Het Oog: Graphite Knots - Gam Bodenhausen

27.11.2018 - 22.02.2019
Hans Stevens: 'Mijn wereld is de uwe, uw wereld is de mijne'

01.09.2018 - 15.11.2019
KNUST

EVENEMENT

16.07.2018 - 20.07.2018
Pop-Up Studio: Van Abbemuseum & KU Leuven

ACTIVITEITEN / MUZIEK

Onvergetelijk Van Abbe – voor mensen met Alzheimer en hun mantelzorgers
ledere 2^e maandag van de maand, 14.30 – 16.00 uur

Special Guests - rondleiding in gebarentaal
ledere 1^e zondag van de maand, 14.00 – 15.30 uur

Special Guests - rondleiding voor blinden en slechtzienden
ledere 2^e zondag van de maand, 14.00 – 16.00 uur

Donderdagavond open
ledere 1^e donderdagavond van de maand is het museum geopend tot 21.00 uur. Kijk op de website voor de activiteiten op donderdagavond.

FAMILIE / KINDEREN

Theatrale rondleiding - Yuki en De Vloek van de Verdwijnende Beelden
ledere 1^e en 3^e zondag van de maand

Kinderkunstclub
ledere 1^e, 2^e, en 4^e zaterdag van de maand, 14.00 - 16.00 uur

Familiekunstclub
ledere 3^e zaterdag van de maand, 14.00 - 16.00 uur

Zie voor actuele informatie, data en tijden: www.vanabbemuseum.nl

NIEUWS VAN DE VRIENDENVERENIGING

• Vrienden Salonbijeenkomst eerste donderdag van de maand van 19.00 tot 21.00 uur.

• Young Art Crowd

YAC is de jongste generatie Vrienden van het Van Abbemuseum. We focussen ons op kunstliefhebbers van 19 tot en met 29 jaar. Met allerlei evenementen als etentjes, art talks en een culturele agenda brengen wij op creatieve wijze de meest interessante cultuur naar je toe! Voor maar € 17,50 ontvang je een entreebewijs voor de Young Art Night en een lidmaatschap voor de Young Art Crowd Vrienden (jonger dan 30 jaar).

Lid worden heeft nog meer voordelen:

- Korting op entree MuHKA
- Je wordt op de hoogte gehouden van de activiteiten van het museum
- Uitnodigingen voor alle grote openingen, lezingen en evenementen
- Korting op de eigen publicaties van het museum
- Korting op films en theatervoreringen in Natlab

Colofon

Het Journaal is de driemaandelijks publicatie van de Vereniging Vrienden van het Van Abbemuseum. Alle redactiebijdragen zijn na publicatie ook te lezen via de website van de Vereniging: <http://www.vriendenvanabbe.nl>

Redactie Journaal

Piet van Bragt, Jip Bierkens,
Nick van Broekhoven (eindredactie),
Harry de Kok, Liesbeth Schreuder,
Leo Ulrich en Jan Verheugt.

Vormgeving

Soulid, Eindhoven

Fotografie

Piet van Bragt
Peter Cox
Niek Tijssen Klasen

Bureau Vereniging Vrienden Van Abbemuseum

Stratumsedijk 2
Postbus 6188, 5600 AZ Eindhoven
T 040 - 238 10 32 | F 040 - 246 06 80
E info@vriendenvanabbe.nl
www.vriendenvanabbe.nl

Bureau geopend:

Maandag 9.30 - 15.00 uur (m.u.v. schoolvakanties)
Op andere dagen kunt u een boodschap inspreken op het antwoordapparaat.

Van Abbemuseum

Bilderdijklaan 10, postbus 235, 5600 AE Eindhoven
T 040 - 238 10 00 | F 040 - 246 06 80
E info@vanabbemuseum.nl | www.vanabbemuseum.nl

Openingstijden Van Abbemuseum

Dinsdag t/m zondag: 11.00 - 17.00 uur
ledere 1^e donderdag v/d maand: 11.00 - 21.00 uur
Raadpleeg zo mogelijk de website.

